

การจัดการเรียนการสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา: การสังเคราะห์งานวิจัย

Instruction based on Contemplative Education Concept: A Research Synthesis

เมธิณี วงศ์วานิช รัชมกการณ

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์งานวิจัยการจัดการเรียนการสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาของคณาจารย์คณะศึกษาศาสตร์/ครุศาสตร์ภายใต้โครงการความร่วมมือกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ประชากรที่ใช้ในการศึกษา คือ รายงานการวิจัยจำนวน 51 เรื่องที่มีการดำเนินการในช่วงปีการศึกษา 2553-2557 วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา ข้อค้นพบที่ได้จากการสังเคราะห์งานวิจัย พบว่า (1) ส่วนใหญ่งานวิจัยพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียนในด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ด้านทักษะทางจิตใจและทางปัญญา ด้านความรู้ ความเข้าใจ ด้านการสื่อสาร และด้านคุณธรรมและจริยธรรม (2) การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนมีลักษณะกิจกรรมที่หลากหลาย อาทิ ผู้เรียนลงมือปฏิบัติทั้งด้วยตนเอง และการทำงานกลุ่ม การใช้กิจกรรมสุนทรียสนทนา กิจกรรมฟังอย่างลึกซึ้ง กิจกรรมฐานการเรียนรู้ กิจกรรมสะท้อนการเรียนรู้รายบุคคลและรายกลุ่ม กิจกรรมการเขียนอนุทินการเรียนรู้ ตลอดจนการใช้เทคนิคที่หลากหลายที่ผู้วิจัยนำมากระตุ้นและเสริมสร้างการฝึกทักษะการคิด โดยใช้การสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่เป็นอิสระ การให้โอกาสแก่ผู้เรียนได้คิดสร้างสรรค์และคิดบวก การใช้สื่อเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สื่อสังคมออนไลน์ การสร้างโอกาสการเรียนรู้ได้ตลอดเวลา และการสร้างปฏิสัมพันธ์ที่กระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน ตลอดจนการให้ผลข้อมูลย้อนกลับเพื่อพัฒนาผู้เรียนบรรลุตามวัตถุประสงค์ของรายวิชาในสาขาวิชาต่าง ๆ (3) การออกแบบการจัดการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา พบว่า การออกแบบการเรียนรู้เป็นรูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาผู้เรียนด้านพุทธิพิสัย ด้านจิตพิสัย และด้านทักษะพิสัย

คำสำคัญ : การสังเคราะห์งานวิจัย, จิตตปัญญาศึกษา, การจัดการเรียนการสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา

Abstract

The purpose of this research was to synthesize instructional research works based on contemplative education concept of teachers who taught at Faculty of Education under the Network University Project with Thai Health Promotion Foundation. The research population was a total of 51 academic research works that were conducted during 2010-2014 under the Network University Project with Thai Health Promotion Foundation. Data was analyzed by content analysis. Finding showed that (1) most research findings that developed students' characteristics in personal relations, mind and intellectual skills, knowledge and understanding ability, communication skills, and moral and ethics; (2) teaching and learning activities that supported students' learning in a

variety of activities, including students' action, group process based learning by using dialogue, deep listening, learning activity basement, self and group learning reflections, learning journal writing, learning and various techniques that promoted students' thinking skills, the usage of ICT learning materials and social media that supported students to learn; (3) learning management designs based on contemplative education concept focusing on students' learning development in students' cognitive, affective, and psychomotor domain.

Keywords: research synthesis, contemplative education, instruction based on contemplative education concept

ความนำ

จิตปัญญาศึกษา (contemplative education) เป็นการจัดบรรยากาศทางการศึกษาเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับผู้เรียนให้ผู้เรียนตระหนักรู้ และรู้เท่าทันด้านในของตนเองโดยไม่รู้แบบผิวเผิน รวมถึงส่งผลให้ผู้เรียนเกิดความสุข และมีความสนุกในการเรียน โดยผ่านกระบวนการทำกิจกรรมที่เน้นการพิจารณา ใคร่ครวญค้นหาความจริง เพื่อให้บรรลุ 3 ฐาน คือ ฐานกาย ฐานใจ และฐานความคิด (ฐานปัญญา) โดยผ่านกิจกรรมเตรียมความพร้อม หรือนำเข้าสู่บทเรียน เลือกดำเนินกิจกรรมที่หลากหลาย อาทิ Deep Listening, Dialogue, Voice Dialogue, Journal Writing, Learning Reflection, Self Reflection, Group Reflection หรือ กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ กระบวนการกลุ่ม เป็นต้น (จุมพล พูลภัทรชีวิน, 2552) ซึ่งกระบวนการและรูปแบบของการนำกิจกรรมมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนต้องกำกับด้วยเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่แท้จริงในการดำเนินกิจกรรมเพื่อเป็นการสะท้อนการเรียนรู้ระหว่างผู้สอนและผู้เรียนร่วมกัน มากกว่าการที่ผู้สอนเป็นผู้สั่งการหรือชี้นำในห้องเรียนเป็นหลัก ดังนั้นเป้าหมายของจิตปัญญาศึกษาจะต้องนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในพื้นฐานความคิด ความเชื่อ อารมณ์ ความรู้สึก ค่านิยม ความคาดหวังแบบยั่งยืนและยาวนาน (fundamental transformative learning) มิใช่เพียงการเปลี่ยนแปลงการกระทำทางกายภายนอกเท่านั้น (behavior change) (จุมพล พูลภัทรชีวิน, 2553)

ดังนั้นคณะศึกษาศาสตร์/ครุศาสตร์ จึงได้เป็นแนวร่วมเครือข่ายสถาบันการศึกษา 25 แห่งผ่านการดำเนินโครงการที่เกิดจากความร่วมมือของคณะศึกษาศาสตร์/ ครุศาสตร์ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ช่วงปีการศึกษา 2552-2553 ในการพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์โดยมีการผสมผสานแนวคิดจิตปัญญาศึกษา เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความตระหนักรู้และรู้เท่าทันกระแสการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะการตระหนักและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงด้านในของตนเอง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) พัฒนาคณาจารย์และบุคลากรให้มีขีดความสามารถในการจัดกระบวนการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนมีหัวใจความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ (2) พัฒนาระบบการจัดการเรียนรู้ที่เน้นการพัฒนานิสิตที่พร้อมจะเป็นผู้เรียนให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ มีสุขภาพที่ดีทั้งกาย ใจ เพื่อสร้างสุขภาวะที่ดีต่อตนเอง และผู้อื่น และ (3) ส่งเสริมให้ผู้บริหารของคณะศึกษาศาสตร์/ ครุศาสตร์ เห็นความสำคัญของการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างผู้เรียนให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และกำหนดเป็นนโยบายของคณะศึกษาศาสตร์/ ครุศาสตร์ต่อไป (นันทนา ลามาศย์, 2554) ทางคณะศึกษาศาสตร์/ ครุศาสตร์ระดับอุดมศึกษาภายใต้โครงการความร่วมมือกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) จึงได้มีนโยบายส่งเสริมให้คณาจารย์ของคณะศึกษาศาสตร์/ ครุศาสตร์ ให้ดำเนินการจัดทำวิจัยในชั้น

เรียน เพื่อนำแนวคิดจิตตปัญญาศึกษามาใช้พัฒนาการเรียนรู้อให้แก่ผู้เรียนให้ผู้เรียนมีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ รวมถึงเป็นการส่งเสริมให้คณาจารย์ผู้สอนได้พัฒนาหลักสูตร วิธีการสอน กระบวนการจัดการเรียนรู้ นวัตกรรมการเรียนรู้ การจูงใจให้ผู้เรียนเกิดความอยากรู้อยากเรียน มีความสุข ความสนุกในการเรียน การพัฒนาพฤติกรรมของผู้เรียน การเพิ่มผลสัมฤทธิ์ให้แก่ผู้เรียน ตลอดจนการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้แบบกัลยาณมิตร เพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ ทางคณะศึกษาศาสตร์/ ครุศาสตร์ จึงได้ดำเนินการจัดตั้งกลุ่มคณาจารย์ที่ดำเนินการวิจัยชั้นเรียนเพื่อหาคำตอบในการจัดการเรียนการสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา โดยมีการจัดทำรายงานการวิจัยในชั้นเรียนของกลุ่มคณาจารย์ดังกล่าว และจัดพิมพ์เผยแพร่งานวิจัยตั้งแต่ปีการศึกษา 2553 จนกระทั่งถึงปีการศึกษา 2557 เพื่อนำแนวคิดจิตตปัญญาศึกษามาใช้พัฒนาการเรียนรู้อให้แก่ผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนมีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

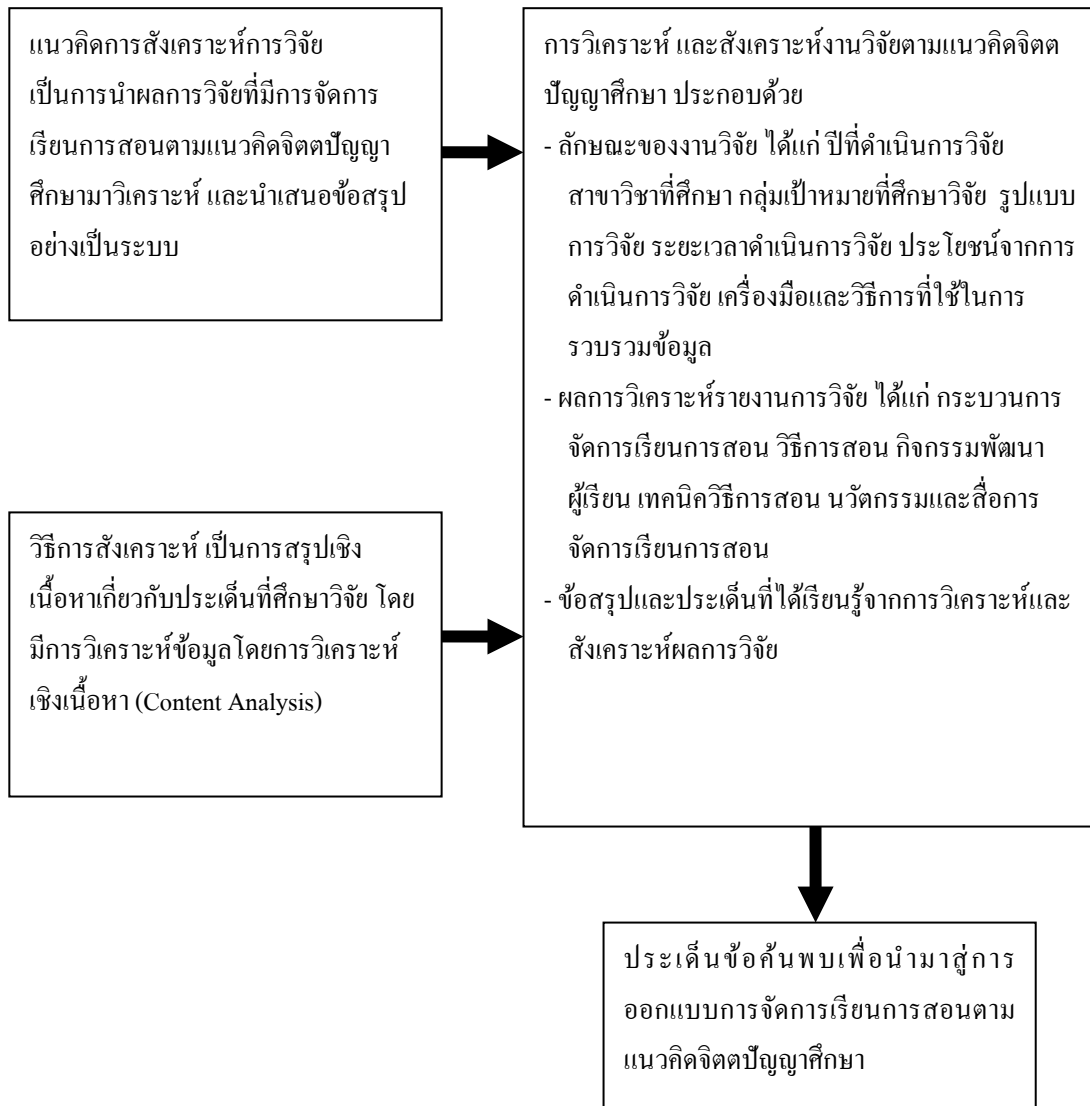
องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาดังกล่าวมีการนำมาสู่การให้ข้อเสนอแนะในการหาคำตอบถึงกระบวนการจัดการเรียนรู้ วิธีการจัดการเรียนการสอน กิจกรรมการพัฒนาการเรียนรู้อและพัฒนาผลสัมฤทธิ์ในการเรียนรู้อ เทคนิควิธี ตลอดจนนวัตกรรม และสื่อประกอบการจัดการเรียนการสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา ที่

คณาจารย์ของคณะศึกษาศาสตร์/ ครุศาสตร์ในระดับอุดมศึกษา ได้พัฒนาขึ้น เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ที่เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ มีสุขภาวะที่ดีทั้งกาย ทั้งจิตใจ เป็นผู้มีความรู้ ปัญญา เพื่อสร้างสุขภาวะที่ดีต่อตนเอง และการดำรงตนอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อสังเคราะห์งานวิจัยของการจัดการเรียนการสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาของคณาจารย์ผู้สอนในคณะศึกษาศาสตร์/ครุศาสตร์ในระดับอุดมศึกษา

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ความหมายของจิตตปัญญาศึกษา

“Contemplative Education”

กระแสความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในโลก
สมัยใหม่ โดยเฉพาะภายหลังศตวรรษที่ 21 เริ่มตั้งแต่
ปีคริสต์ศักราช 2001-2100 เรียกร้องให้นุชนยชาติ ต้อง
หันกลับมาทบทวน ตั้งคำถาม และตรวจสอบวิธีการ
ดำเนินชีวิต และความสัมพันธ์ที่มีต่อผู้อื่น และ
สิ่งแวดล้อมรอบตัว ซึ่งล้วนได้รับผลกระทบทั้งทางตรง

และทางอ้อมจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว และความ
สลับซับซ้อนของปรากฏการณ์ทั้งในด้านการเมือง
เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม อันเป็นผล
มาจากเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ต่างเชื้อชาติ
ต่างศาสนา และต่างวัฒนธรรมซึ่งเชื่อมโยงกันผ่านสื่อ
นวัตกรรม และเทคโนโลยีสมัยใหม่ กลายเป็นประเด็นที่
ไม่อาจปฏิเสธได้ในสังคมยุคปัจจุบัน จนนำไปสู่ความ
พยายามในการแสวงหาทางออกหรือทางรอดสำหรับ
วิกฤติที่มนุษย์ในสังคมกำลังเผชิญร่วมกัน (ศูนย์จิตต
ปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, 2552)

จิตปัญญาศึกษา (Contemplative Education) จึงถือเป็นหนึ่งในแนวคิดและแนวปฏิบัติของการจัดการศึกษารูปแบบใหม่ ที่มีแนวคิดและแนวปฏิบัติตามแนวทางจิตปัญญาศึกษานี้ โดยมีจุดเน้นที่มุ่งให้มนุษย์หันกลับมาใส่ใจกับการพัฒนาคุณภาพของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ของแต่ละคน ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการใคร่ครวญภายในจิตใจ และการแสดงออกต่อความสัมพันธ์ของโลกภายนอก ซึ่งเป็นเครื่องมือหนึ่งที่สำคัญในการเผชิญภาวะวิกฤติในสังคมของโลกในปัจจุบันที่เต็มไปด้วยการเปลี่ยนแปลง ความไม่ยั่งยืน ความไม่แน่นอน ความสลับซับซ้อนที่คาดเดาได้ยาก (ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, 2552) การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้สอดคล้องตามแนวจิตตปัญญาศึกษานั้น เป็นเรื่องที่หลายฝ่ายในสังคมปัจจุบันให้ความสนใจและนำไปปฏิบัติให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม โดยต้องการนำไปการปฏิบัติให้เกิดผลต่อผู้เรียน โดยมีการยืนยันความเข้าใจร่วมกันโดย ธนา นิลชัยโกวิทย์ และคณะ (มปป.) ได้ให้ความหมายของการจัดกระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา หมายถึง การศึกษาที่เน้นการพัฒนาจิตใจและปัญญาอย่างแท้จริง เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเข้าถึงความจริง ความดี ความงามผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ในการพัฒนาผู้เรียนในรูปแบบต่างๆ ที่หลากหลาย ที่จะนำไปสู่การคิดอย่างใคร่ครวญ และการตระหนักรู้ในตนเอง ซึ่งจะส่งผลเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานตั้งแต่ระดับบุคคล ระดับองค์กร และระดับสังคมในท้ายที่สุด

วิธีดำเนินการวิจัย

ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ในการสรุปความ ดีความ และให้ได้ข้อสรุป ได้องค์ความรู้จากคำตอบ และข้อค้นพบจากการวิจัย ด้านกระบวนการ วิธีการ กิจกรรม เทคนิควิธีการจัดการเรียนการสอน นวัตกรรมและสื่อการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาผู้เรียนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรในการสังเคราะห์งานวิจัย คือ งานวิจัยที่การศึกษาเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา จำนวน 51 เรื่องของคณาจารย์คณะศึกษาศาสตร์/ ครุศาสตร์ในระดับอุดมศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบบันทึกการอ่านงานวิจัยซึ่งผู้วิจัยได้สร้างขึ้น และเรียกชื่อว่า “แบบบันทึกคุณลักษณะของงานวิจัยตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา” ที่บันทึกเกี่ยวกับ ชื่อผู้จัดทำวิจัยและสถาบันการศึกษา ชื่อเรื่องงานวิจัย วัตถุประสงค์งานวิจัย สาขาวิชาที่ศึกษางานวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล การจัดการเรียนการสอน ที่ประกอบด้วย กระบวนการสอน วิธีการสอน กิจกรรม และเทคนิควิธี นวัตกรรมและสื่อการเรียนการสอน ตลอดจนผลการวิจัยและการอภิปรายผลการวิจัย หลังจากนั้นนำแบบบันทึกดังกล่าวมาดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลงานวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา โดยผู้วิจัยใช้การสำรวจงานวิจัยจากเครือข่ายความร่วมมือของคณะศึกษาศาสตร์/ ครุศาสตร์กับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) เท่านั้น โดยผู้วิจัยอ่านงานวิจัยทุกเรื่องโดยละเอียด และทำการบันทึกข้อมูลงานวิจัยลงบนแบบบันทึกคุณลักษณะของงานวิจัยตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยศึกษา รวบรวม และคัดสรรงานวิจัยของคณาจารย์คณะศึกษาศาสตร์/ครุศาสตร์ ที่มีการนำแนวคิดทางจิตตปัญญาศึกษามาจัดการเรียนการสอน เป็นงานวิจัยที่ดำเนินการแล้วเสร็จและมีการเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ ในช่วงปีการศึกษา 2553 - 2557 ซึ่งม้งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ทั้งหมดจำนวน 51 เรื่อง อ่านงานวิจัยโดยละเอียด

การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้

บันทึกข้อมูลจากการศึกษางานวิจัยลงในแบบบันทึกคุณลักษณะของงานวิจัยตามแนวคิดจิตปัญญาศึกษาที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นมา กระบวนการวิเคราะห์ นำข้อมูลมาวิเคราะห์ จัดหมวดหมู่องค์ความรู้ ให้เห็นสภาพและ/หรือลักษณะของงานวิจัย และสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อสรุปถึงสถานภาพของการวิจัย ประกอบด้วย การกำหนดกรอบแนวคิดหรือประเด็นที่ได้จากการศึกษางานวิจัยทั้งหมด และนำมากำหนดประเด็นในการแสดงสถานภาพของงานวิจัย ประกอบด้วย ลักษณะของงานวิจัย ผลการวิเคราะห์รายงานการวิจัย ผลการสังเคราะห์ประเด็นการวิจัย และบทสรุปข้อค้นพบที่ได้จากการวิเคราะห์ หรือสังเคราะห์

ผลการวิจัย

ผู้วิจัยขอเสนอผลการวิเคราะห์รายงานวิจัย มีข้อสรุปดังนี้

งานวิจัยที่ดำเนินการส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยในชั้นเรียนที่มีการนำแนวคิดจิตปัญญาศึกษามาพัฒนาผู้เรียน ที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยเพื่อพัฒนาการจัดการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียนในรายวิชาที่สอนในช่วงปีการศึกษา 2553-2557 ที่เน้นการจัดการเรียนการสอนตามแนวคิดจิตปัญญาศึกษาจำนวน 51 เรื่อง รวบรวมมาจากคณะศึกษาศาสตร์/ ครุศาสตร์ของสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ประกอบด้วย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

สาขาที่ดำเนินการวิจัยประกอบด้วย สาขาวิชาธุรกิจและคอมพิวเตอร์ศึกษา สาขาวิชาจิตวิทยาการศึกษา และการแนะแนว สาขาวิชาปฐมวัยศึกษา สาขาวิชาพล

ศึกษา สาขาวิชาวิทยาศาสตร์ศึกษา สาขาวิชาคณิตศาสตร์ศึกษา สาขาวิชาวัดและประเมินการศึกษา สาขาวิชาสุขศึกษา สาขาวิชาบริหารการศึกษา สาขาวิชาคหกรรมศาสตร์ศึกษา สาขาวิชาศึกษาทั่วไป

ลักษณะของงานวิจัยในชั้นเรียนมีรูปแบบการวิจัยส่วนใหญ่เป็นการวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียนจำนวน 49 เรื่อง

เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย แบบบันทึกการเรียนรู้ของผู้เรียน อนุทินของผู้เรียน บันทึกหลังการสอนของครูผู้สอน ใบงาน ใบกิจกรรม ผลงาน แบบประเมินผลงานของผู้เรียน แบบสอบถามความคิดเห็น แบบสอบถามความพึงพอใจ แบบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน แบบสังเกตพฤติกรรม การเรียนรู้ บันทึกการสังเกต บันทึกหลังการสอน การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม

การอภิปรายผล

ข้อสรุปและประเด็นที่ได้เรียนรู้จากการสังเคราะห์ผลการวิจัยจำนวน 51 เรื่อง ได้พบประเด็นร่วมกันในการทำวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนการสอนของคณาจารย์คณะศึกษาศาสตร์/ครุศาสตร์ที่มีการจัดการเรียน การสอนตามแนวคิดจิตปัญญาศึกษาภายใต้ความร่วมมือระหว่างสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษากับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมคุณภาพ (สสส). มีข้อสรุปร่วมกัน ดังนี้

1. การจัดการเรียนการสอนตามแนวคิดจิตปัญญาศึกษาซึ่งเป็นการศึกษาที่ทำให้เข้าใจด้านในของตัวเอง รู้ตัวเข้าถึงความจริง ทำให้เปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับโลกและผู้อื่น เกิดความเป็นอิสระ เกิดความสุข นำสู่การมีปัญญา และมีความรักต่อเพื่อนมนุษย์และสรรพสิ่ง หรืออีกนัยหนึ่ง พัฒนาตนเองให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ รวมถึงเป็นการศึกษาที่มุ่งพัฒนาจากภายในของแต่ละคนให้เกิดการตระหนักรู้ และเกิดปัญญาเป็นกระบวนการเรียนรู้ด้วยใจอย่างไคร่ครวญ โดยความรู้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น

จากประสบการณ์ การฝึกปฏิบัติผ่านการเรียนรู้ในศาสตร์ต่างๆ ที่ผู้เรียนสนใจ จนสามารถเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ และเข้าใจตนเอง ตลอดจนเข้าใจผู้อื่น เกิดความรักความเมตตา (ประเวศ วะสี, 2550, หน้า 2551) สอดคล้องกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาโดยยึดหลักจิตตปัญญาศึกษา 7 คือ การพิจารณาด้วยใจอย่างใคร่ครวญ ความรักความเมตตา การเชื่อมโยงสัมพันธ์ การเข้าเผชิญ ความต่อเนื่อง และชุมชนแห่งการเรียนรู้ ผ่านรูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย ได้แก่ กิจกรรมเตรียมพร้อมเริ่มต้น กิจกรรมสุนทรียสนทนา กิจกรรมฟังสะท้อนความคิด กิจกรรมทบทวนก่อนจาก และกิจกรรมสะท้อนความคิดต่อการเรียนรู้ โดยแต่ละกิจกรรมมีกิจกรรมย่อยที่สอดคล้องกัน ปัจจุบันทุกขณะการกระทำ เข้าใจตนเอง เข้าใจธรรมชาติ เชื่อมโยงศาสตร์การเรียนรู้เข้ากับความคิด ความจริง และความงามในชีวิต นิคิดส่วนใหญ่เห็นประโยชน์ คุณค่า และศักยภาพในการนำแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาไปใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตนเอง (ชนิสวรา เลิศอมรพงษ์, 2553, หน้า 54-62) นอกจากนั้น ชนิสวรา เลิศอมรพงษ์ และสิริพร ทิพย์คง (2556, หน้า 54-68) ได้ข้อค้นพบต่อไปว่า การใช้แนวคิดจิตตปัญญาศึกษาผ่านกิจกรรมที่หลากหลาย ส่งผลให้นิสิตตระหนักว่าตนเองมีพัฒนาการในด้านพฤติกรรมการเรียนรู้อย่างใคร่ครวญ มีความพร้อมในการรับฟังอย่างตั้งใจ มีสติอยู่กับปัจจุบันขณะ และควรมีการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับสุดารัตน์ สารสว่าง (2553, หน้า 211-217) ได้เน้นแก่นจิตตปัญญา 5 ประการในการพัฒนาการเรียนการสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา ประกอบด้วย การมีสติ การสืบค้นกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับตน การน้อมมาปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจริงจัง ความเบิกบานและผ่อนคลาย การมีจิตตั้งมั่นและเป็นกลาง

2. จิตตปัญญาศึกษาเป็นการศึกษาที่เน้นและให้ความสำคัญกับการพัฒนาความตระหนักรู้ และการเรียนรู้ในมิติโลกด้านใน อารมณ์ ความรู้สึก ความคิด ความเชื่อ

ทัศนคติ มุมมองต่อชีวิต และโลก และของตนเอง โดยการมองเห็นคุณค่าเรื่องการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ ซึ่งหมายถึงการสังเกตอย่างมีสติต่อการเปลี่ยนแปลงภายในของตนเองที่เกิดจากเผชิญกับผู้อื่น และโลกภายนอกผ่านกระบวนการเรียนรู้/วิธีการและกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย การนั่งสงบอยู่กับตนเอง/การเจริญสติ ภาวนา การสะท้อนการเรียนรู้ของตนเองแต่ละคน (self reflection) การสะท้อนการเรียนรู้จากกลุ่ม (group reflection) สุนทรียสนทนา (dialogue) การฟังอย่างลึกซึ้ง (deep listening) journaling กิจกรรมอาสาสมัคร/บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ศิลปะ ดนตรี ไปจนถึงพิธีกรรมทางศาสนา มีเป้าหมายคือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้ขั้นพื้นฐาน (fundamental transformative learning) อย่างลึกซึ้งทางความคิด และจิตสำนึกใหม่เกี่ยวกับตนเองและโลก ส่งผลต่อการประพฤติการปฏิบัติอย่างมีสติ และเกิดปัญญา มีความรักความเมตตาต่อตนเอง และสรรพสิ่งทั้งในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่ง และส่วนเดียวกับธรรมชาติ (จุมพล พูลภัทรชีวิน, 2553) โดยผู้วิจัยจากคณะศึกษาศาสตร์และคณะครุศาสตร์ ได้นำแนวทางดังกล่าวมาใช้เป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอน พบว่าช่วยให้เกิดการพัฒนาริยธรรมของผู้เรียนทั้งในด้านปัจเจกบุคคล ได้แก่ การใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ต่อการเรียน มีศรัทธาในการสร้างแรงจูงใจในการเรียน มีวิริยะในการเรียน สนใจแสวงหาความรู้ อดทนพยายามในการเรียน ทำงานตามที่ได้รับมอบหมาย ควบคุมตนเองด้วยการใช้สติ สมาธิ ปัญญา และเกิดการพัฒนาริยธรรมด้านส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างมนุษย์ คือ การยอมรับฟังความคิดเห็นของเพื่อนในการแก้ปัญหาการเรียนอย่างมีเหตุผล การใช้วาจาสุภาพในการติดต่อสื่อสารกับเพื่อน การมีความสุขในการทำงานร่วมกับผู้อื่น คิดว่ามนุษย์ควรมีการติดต่อสัมพันธ์ด้วยความรู้สึกที่ดี (จิตตินันท์ บุญสถิรกุล, 2553, หน้า 14-21) สอดคล้องกับ อรอนงค์ แจ่มผล (2556) ได้บูรณาการกระบวนการจิตตปัญญาศึกษาในรายวิชาจิตวิทยาสำหรับ

ครู ได้แก่ กิจกรรมจัดทำแฟ้มสะสมงาน กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ กิจกรรมการเขียนโดยเสรี และกิจกรรมทำงานร่วมกัน (พลังกลุ่ม) ผลการศึกษาพบว่า นักศึกษาเกิดการเรียนรู้ภายในตนเอง นักศึกษาสามารถเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึก ความเชื่อ ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ภายนอกผ่านกิจกรรมและกระบวนการ เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดและแนวปฏิบัติใหม่ต่อตนเอง และใคร่ครวญอย่างลึกซึ้ง เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิด และแนวปฏิบัติใหม่ต่อตนเองและผู้อื่นส่งผลสู่การประพฤติอย่างมีสติ และปัญญา มีความรักและความเมตตาต่อตนเอง และผู้อื่นตลอดจนสรรพสิ่งที่อยู่รอบตัว

3. การออกแบบการเรียนการสอนตามแนวทางจิตตปัญญาศึกษาแบบกัลยาณมิตรนั้น ผู้เรียนกล้าเปิดเผยตนเองกล้าวิจารณ์เพื่อนแบบกัลยาณมิตร ทั้งผู้เรียนผู้สอนรู้จักเข้าใจกันมากขึ้น มีพฤติกรรมการเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้น บรรยากาศการเรียนรู้ในห้องเรียนระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนและระหว่างผู้เรียนกับผู้เรียนมีความสุข (จุฑามาส บัตรเจริญ, 2553, หน้า 46-53) ตลอดจนการมีทักษะการฟังอย่างใคร่ครวญ มีความมั่นใจในตนเองในการแสดงความคิดเห็น ช่วยลดความเครียดในการเรียน (สุภารัตน์ สารสว่าง, 2553) ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีการคิดไตร่ตรองในสามด้านคือ ด้านการคิดแบบพินิจพิจารณา ด้านการใช้เหตุผล และด้านการคิดทบทวนอย่างรอบคอบ (ชาติรี ฝ่ายคำตา, 2553) ช่วยพัฒนาคุณลักษณะทางจิตตปัญญา คือ การรู้จัก การเข้าใจ และเห็นศักยภาพของตนเอง ตระหนักในการรับฟังผู้อื่น คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล พร้อมเรียนรู้ที่จะปรับตัวเข้ากับเพื่อน (กรกฏา นักคัม, 2553, หน้า 1-9) ซึ่งสอดคล้องกับการวิจัยในระยะต่อมาที่ศึกษาโดย กรกฏา นักคัม ภัทรวรรณ จีรพัฒน์ธนธร และวรารัตน์ สุกก้อนทอง (2556, หน้า 21-47) ได้พัฒนาชุดวิถีทัศน์บันทึกการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาเพื่อให้นิสิตแกนนำคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มีความเข้าใจในการนำจิตตปัญญามาใช้ในการปฏิบัติตน ซึ่งช่วยให้นิสิต

เป็นผู้พูดผู้ฟังที่ดี มีความเข้าใจความคิด ความรู้สึกของผู้อื่น กล้าแสดงออกสามารถนำมาใช้กับการทำงานร่วมกัน และนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน นอกจากนั้นการจัดการเรียนการสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา ทำให้ผู้เรียนส่วนใหญ่เห็นประโยชน์และคุณค่าในการนำวิธีการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาไปใช้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของตนเองต่อไป (ชนิสวรา เลิศอมรพงษ์, 2553, หน้า 54-62) ส่งเสริมให้นิสิตสามารถทำวิจัยในชั้นเรียนโดยใช้จิตตปัญญาเป็นฐาน (สุรัชย์ จิวเจริญสกุล, 2553, หน้า 70-84) รวมถึงการนำจิตตปัญญาศึกษามาจัดการเรียนรู้ในสามลักษณะคือ ลักษณะที่หนึ่งคือการเรียนรู้แบบบูรณาการและผสมผสานศาสตร์ ลักษณะที่สองคือ การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง และลักษณะที่สามคือ การเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงภายใน สามารถพัฒนาพฤติกรรมการเรียนรู้ของนิสิตที่ช่วยให้ผู้เรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนตามจุดประสงค์ของรายวิชา (เรณูมาศ มาอุ่น, 2553, หน้า 20-35)

4. การจัดการเรียนการสอนตามแนววินิธิย์ 5 ที่เน้นให้นิสิตลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง มีลักษณะกิจกรรมที่กระตุ้นให้นิสิตเกิดความคิดสร้างสรรค์ วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา เป็นลำดับ และให้นิสิตได้วิเคราะห์หาปัจจัยที่ส่งผลให้บุคคลประสบความสำเร็จ รวมทั้งได้ลงมือทำกิจกรรมสร้างแรงงูใจของตนเอง และนำผลของการทำกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้กับนิสิตที่ลงทะเบียนเรียนวิชาจิตตปัญญาการศึกษา (จิตตินันท์ บุญสถิตกุล, 2556, หน้า 14-21) สอดคล้องกับที่นิสิตคณะครุศาสตร์ได้พัฒนาคุณค่าในตนเองตามกระบวนการจิตตปัญญาศึกษา (สุทิน เขียมประโคน, 2556) นอกจากนั้น สนิท สัตโยภาส (2556) ได้ใช้กระบวนการจิตตปัญญาศึกษาพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมอันพึงประสงค์ให้แก่ นิสิตระดับปริญญาตรีที่ลงทะเบียนเรียนในรายวิชาศึกษาทั่วไป โดยนักศึกษามีระดับคุณธรรม จริยธรรมและค่านิยมอันพึงประสงค์หลังเรียนในรายวิชาจิตตปัญญาสูงกว่าก่อนเรียน และมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนรายวิชาจิต

ปัญญาในระดับมากถึงมากที่สุด รวมทั้งมีความพึงพอใจ
ในกระบวนการเรียนการสอนรายวิชาจิตตปัญญาศึกษา
ในระดับมากที่สุด

5. การจัดการเรียนการสอนที่เน้นการอภิปราย
และการสะท้อนความคิด ช่วยทำให้นิสิตมีความสามารถ
ในการวางแผนการจัดการเรียนการสอนในการ
ปฏิบัติงานครู โดยการให้นิสิตได้วิเคราะห์ตนเองจากวิดิ
ทัศน์การสอนของตนเอง การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น
ระหว่างเพื่อนนิสิต การเกิดปฏิสัมพันธ์การแลกเปลี่ยน
เรียนรู้ และความร่วมมือในการสอนระหว่างนิสิต
ปฏิบัติงานครูและมีพัฒนาการปฏิบัติการสอนที่ดีขึ้น
(ทรงชัย อักษรคิด, 2553, หน้า 95-104) ซึ่งสอดคล้องกับ
งานวิจัยของ สุรัช จิวเจริญสกุล (2553, หน้า 70-84) ใช้
หลักการสอนโดยใช้จิตตปัญญาเป็นฐานในการจัดการ
เรียนการสอนให้นิสิตฝึกสอน เพื่อมุ่งเน้นการพัฒนาและ
สอนให้นิสิตครูเป็นคนดีและเป็นคนเก่ง และสอนด้วย
การเป็นต้นแบบที่ดีให้แก่ นิสิต ให้นิสิตได้พัฒนาตาม
ศักยภาพการเรียนรู้และสมรรถนะความเป็นครู
นอกจากนั้นสอดคล้องกับการศึกษาของ วันทนี นามสวัสดิ์
และคณะ (2557) ได้พบว่า ความตระหนักรู้ตนเองใน
คุณลักษณะความเป็นครูของนักศึกษาคณะครุศาสตร์หลัง
กระบวนการจิตตปัญญาศึกษาอยู่ในระดับมาก และความ
ตระหนักรู้ตนเองในคุณลักษณะความเป็นครูหลังการ
จัดการเรียนรู้ของนักศึกษากลุ่มทดลองที่ได้รับการจัดการ
เรียนรู้โดยกระบวนการจิตตปัญญาศึกษาสูงกว่ากลุ่ม
ควบคุมที่ได้รับการเรียนรู้แบบบรรยาย ตลอดจน
นักศึกษากลุ่มทดลองที่ได้รับการจัดการเรียนรู้โดย
กระบวนการจิตตปัญญาศึกษามีพฤติกรรมความเป็นครู
ขณะฝึกประสบการณ์วิชาชีพ ทั้งด้านจรรยาบรรณต่อ
ตนเอง จรรยาบรรณต่อวิชาชีพ จรรยาบรรณต่อ
ผู้รับบริการ จรรยาบรรณต่อผู้ร่วมประกอบวิชาชีพ และ
จรรยาบรรณต่อสังคม นอกจากนี้ วัฒนา สุวรรณไตรย์
และประยูร บุญชัย (2552) ได้สร้างรูปแบบกิจกรรมเพื่อ
พัฒนาจริยธรรมของนักศึกษาหลักสูตรครุศาสตรบัณฑิต

(หลักสูตร 5 ปี) ในรายวิชาสังคมศึกษา พบว่า นักศึกษามี
พฤติกรรมจริยธรรมหลังการเข้าร่วมกิจกรรมสูงกว่าก่อน
การเข้าร่วมกิจกรรม โดยเฉพาะด้านความเมตตาและ
ความรับผิดชอบ รวมถึงนักศึกษาที่เข้าร่วมกิจกรรมตาม
รูปแบบกิจกรรมพัฒนาจริยธรรมมีคะแนนพฤติกรรม
จริยธรรมระยะติดตามผลสูงกว่าคะแนนพฤติกรรม
จริยธรรมหลังการอบรม สอดคล้องกับ จิตตินันท์ บุญ-
สถิรกุล (2553, หน้า 14-21) พบว่า กิจกรรมการสอนตาม
แนวทางจิตตปัญญาศึกษาสามารถพัฒนาจริยธรรมของ
นิสิตระดับปริญญาตรี คณะศึกษาศาสตร์ (หลักสูตร 5 ปี)
โดยภายหลังจากการเข้าร่วมกิจกรรมนิสิตได้พัฒนาใน
ด้านความมีสติอยู่กับปัจจุบัน และมีความสุขในการเรียน

6. การจัดการเรียนการสอนแบบสืบเสาะ
แสวงหาความรู้เป็นกลุ่มโดยวิธีการสืบค้น เสาะหา
สำรวจ ตรวจสอบ และค้นคว้าด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้
เกิดองค์ความรู้ใหม่ การเสนอประเด็นปัญหาที่สงสัย การ
พิจารณาปัญหาร่วมกัน การคิดค้นวิธีการแสวงหาความรู้
การค้นคว้าแสวงหาความรู้ร่วมกัน การนำเสนอผลการ
แสวงหาความรู้ และการสรุปผลการนำความรู้ไปใช้
ประโยชน์ด้วยการเรียนรู้ผ่านสื่อ อุปกรณ์จากแหล่ง
เรียนรู้ที่หลากหลาย ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความคิดทาง
วิชาการเกิดการคิดวิเคราะห์ และมีทักษะกระบวนการ
กลุ่ม (เมธิณี วงศ์วานิช รมภกภรณ์, 2556) สอดคล้องกับ
การจัดการเรียนการสอนโดยพัฒนากิจกรรมการจัดการ
เรียนรู้เพื่อส่งเสริม นิสิตในการพัฒนาตนเองด้านการคิด
วิเคราะห์อย่างเป็นระบบ ประกอบด้วยกิจกรรมระดม
ความเห็น กิจกรรมจัดลำดับและจับกลุ่ม กิจกรรมความ
ต่อเนื่องเชื่อมโยงเนื้อหาโดยใช้วิธีสุนทรียสนทนา ฟัง
อย่างลึกซึ้ง และการสะท้อนการเรียนรู้ของนิสิต นิสิตเกิด
การเรียนรู้ด้วยตนเองในการพัฒนาการคิดวิเคราะห์จาก
การเข้าร่วมกิจกรรม นิสิตได้พัฒนาความรู้ ความสามารถ
และทักษะของตนเองด้านการคิดวิเคราะห์อย่างเป็น
ระบบ ผ่านสิ่งที่ต้องการวิเคราะห์ กำหนดวัตถุประสงค์
ของการวิเคราะห์ เทคนิคการวิเคราะห์ แยกแยะ การจัด

โครงสร้าง จัดลำดับ และการจัดกลุ่มข้อมูลในการเชื่อมโยงเนื้อหาความสัมพันธ์ตามหลักการ และการใช้เหตุผลตามกระบวนการคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ (เมธีนิ วังศวานิช รัมภการณ, 2553, หน้า 157-170) สอดคล้องกับ พรทิพย์ ไชยโส (2553, หน้า 140-148) ได้พบว่า นิสิตได้พัฒนาตนเองในกระบวนการคิด พัฒนาความรู้ ความสามารถในการนำไปใช้ การวิเคราะห์ การประเมินและการสังเคราะห์งานเพื่อการพัฒนาตนเองในด้านการเรียนให้ดีขึ้น นอกจากนั้นนิสิตได้รับการพัฒนาความสามารถในการคิดเชิงอภิปัญญาด้วยการเขียน อนุทินการเรียนรู้ (วสันต์ ทองไทย, 2553, หน้า 180-186)

7. การออกแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวทางจิตตปัญญาศึกษาโดยใช้กระบวนการ PDCA--Plan, Do, Check, Act เพื่อเสริมสร้างการทำงานกลุ่มอย่างเป็นระบบ นิสิตเกิดการเรียนรู้จากพฤติกรรมกลุ่มในการทำงานอย่างเป็นระบบ นิสิตมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบ และใช้ทักษะการคิด วิเคราะห์ การคิดสร้างสรรค์ การประสานงานกับเพื่อน ภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การแก้ปัญหาและการตัดสินใจร่วมกัน นิสิตเกื้อกูลและเห็นใจกันในการทำงาน นิสิตมีความสุขในการทำงานกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิสิตได้เผชิญหน้ากับปัญหาทั้งง่ายหรือยากซึ่งนิสิตสามารถค้นหาหนทางแก้ไขปัญหาคด้วยตนเองหรือร่วมกันภายในกลุ่ม (เมธีนิ วังศวานิช รัมภการณ, 2553, หน้า 168-179) นอกจากนั้นช่วยเสริมสร้างภาวะผู้นำที่มีความเกื้อกูล และเห็นคุณค่าความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น (สุภารัตน์ สารสว่าง, 2553, หน้า 211-217)

8. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ด้วยการผสมผสานแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การเป็นครูปฐมวัยโดยการศึกษาคุณภาพการเรียนรู้จากการสะท้อนความคิดของผู้เรียนและผู้สอน (อรพรรณ บุตรกัตัญญ, 2553, หน้า 227-236) สอดคล้องกับ ชลาธิป สมานิติ

(2553, หน้า 63-74) ที่พัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่ผสมผสานแนวคิดจิตตปัญญาในรายวิชาการส่งเสริมพัฒนาทางสมองและสติปัญญาสำหรับเด็กปฐมวัย โดยทั้งผู้สอนและผู้เรียนได้มีการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าเรียน โดยการทำสมาธิและสนทนาร่วมกันเกี่ยวกับเนื้อหาความรู้ที่เรียนในคาบที่แล้ว และสนทนาเกี่ยวกับเหตุการณ์ปัจจุบันที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การเรียนรู้การสอนในเนื้อหาวิชาที่เรียน แนวคิดจิตตปัญญา ความคิดเชิงบวก และจิตอาสา ในขณะที่ผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้ร่วมกันเมื่อเพื่อนในชั้นพูดเราต้องเป็นผู้ฟังที่ดี นอกจากนั้นนิสิตมีความพึงพอใจและมีความสุขกับการเรียนรู้ที่ผสมผสานแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา

9. การพัฒนาจิตสาธารณะของนิสิตโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ตามแนวทางจิตตปัญญาศึกษา พบว่าผู้เรียนมีพฤติกรรมจิตสาธารณะครอบคลุม 3 องค์ประกอบ คือ (1) การหลีกเลี่ยงการใช้หรือการกระทำที่จะทำให้เกิดความเสียหายต่อส่วนรวม (2) การถือเป็นหน้าที่ที่จะมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาของส่วนรวมในวิสัยที่ตนสามารถทำได้ และ (3) การเคารพสิทธิในการใช้ของส่วนรวมที่เป็นประโยชน์ร่วมกันของกลุ่ม (ปิยะนันท์ หิรัณย์ชโลธร, 2553, หน้า 121-129) สอดคล้องกับ สุชาดา นันทะไชย (2553, หน้า 85-100) พบว่า ผู้เรียนมีการพัฒนาโครงสร้างการกระทำของตนเองเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะเรื่องการมีจิตสาธารณะ/จิตอาสา โดยใช้กระบวนการเรียนรู้อย่างถ้อยถามนิตร

ข้อเสนอแนะ

การสังเคราะห์งานวิจัยจิตตปัญญาศึกษาได้พบประเด็นร่วมกันในการทำวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียนและพัฒนาการเรียนการสอนในคณะศึกษาศาสตร์/ครุศาสตร์ระดับอุดมศึกษา ดังนี้

1. การทำวิจัยการจัดการเรียนการสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาซึ่งข้อค้นพบส่วนใหญ่ที่ได้จาก

การดำเนินการวิจัยจะช่วยพัฒนาคุณลักษณะของนิสิต
คณะศึกษาศาสตร์/ ครุศาสตร์ในด้านความสัมพันธ์
ระหว่างบุคคล การเห็นคุณค่าของตนเอง และมองเห็น
คุณค่าผู้อื่นอย่างเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ด้านทักษะทาง
ปัญญา สามารถพัฒนาการใช้ความรู้อย่างองค์รวม รู้จัก
เชื่อมโยงความรู้ต่างๆ มีความเข้าใจบทเรียนดีขึ้น ช่วยลด
ความเครียดในการเรียน ด้านความรู้ ผู้เรียนเข้าใจบทเรียน
เร็วขึ้นเนื่องจากมีสมาธิในการเรียนมากขึ้น ด้านการ
สื่อสาร มีทักษะการฟังอย่างใคร่ครวญ มีความมั่นใจใน
ตนเองในการแสดงความคิดเห็น สามารถนำไปใช้ในการ
จัดการเรียนการสอนให้แก่ผู้เรียนได้ ด้านคุณธรรมและ
จริยธรรม เสริมสร้างลักษณะภาวะผู้นำที่มีความเกื้อกูล
และเห็นคุณค่าความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น รวมถึงการมีจิต
อาสา/ จิตสาธารณะโดยใช้กระบวนการเรียนรู้อย่าง
กลายขนมมิตร

2. การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ช่วย

ส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนมีลักษณะกิจกรรมที่
หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติทั้ง
ด้วยตนเอง และการทำงานกลุ่มตามหลักการทำงานและ
การเรียนรู้จากกระบวนการทำงานกลุ่มจากการใช้
กิจกรรมสุนทรียสนทนา กิจกรรมฟังอย่างลึกซึ้ง กิจกรรม
ฐานการเรียนรู้ กิจกรรมสะท้อนการเรียนรายบุคคล
กิจกรรมสะท้อนการเรียนรู้รายกลุ่ม กิจกรรมการเขียน
อนุทินการเรียนรู้ ตลอดจนการใช้เทคนิคที่หลากหลายที่
ผู้วิจัยนำมากระตุ้นความคิด เสริมสร้างการฝึกทักษะการ
คิด การพัฒนาทักษะการคิดของผู้เรียน โดยใช้การสร้าง
บรรยากาศการเรียนรู้ที่เป็นอิสระ มีเวลาเพียงพอในการ
ให้โอกาสแก่ผู้เรียนได้คิด การใช้สื่อวีดิทัศน์ สื่อสังคม
ออนไลน์ และการสร้างโอกาสการเรียนรู้ได้ตลอดเวลา
ด้วยสื่อสังคมออนไลน์ และการสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดี
ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน ตลอดจนการให้ผลข้อมูล
ย้อนกลับเพื่อพัฒนาผู้เรียนตามวัตถุประสงค์ของรายวิชา
ที่ส่งเสริมการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียนในสาขาวิชาต่างๆ

3. การออกแบบการจัดการเรียนรู้ตามแนวคิด

จิตตปัญญาศึกษาที่ค้นพบจากการสังเคราะห์งานวิจัย
พบว่า การออกแบบการเรียนรู้เป็นรูปแบบการจัดการ
เรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยมีจุดมุ่งเน้นการพัฒนา
ผู้เรียนด้านพุทธิพิสัย ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ในสาระ
ความรู้ของบทเรียนรวดเร็ว ดี จดจำได้นาน ด้านจิตพิสัย
ผู้เรียนได้รับการพัฒนาปลูกฝังในค่านิยมที่พึงประสงค์
เพื่อพัฒนาตนเอง และมองเห็นคุณค่าในผู้อื่นในการเป็น
มนุษย์ที่สมบูรณ์ ด้านทักษะพิสัย ผู้เรียนมีโอกาสนในการ
ลงมือปฏิบัติจนคล่องแคล่วชำนาญการ ในทักษะต่างๆที่
จำเป็น อาทิ ทักษะการสืบเสาะแสวงหาความรู้ ทักษะการ
คิดสร้างสรรค์ ทักษะการคิดวิเคราะห์ ทักษะการคิด
แก้ปัญหา ทักษะกระบวนการทำงานกลุ่มอย่างเป็นระบบ
ทักษะภาวะผู้นำ ทักษะการสื่อสารและการแสดงความคิดเห็น เป็นต้น

ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

ผู้บริหารสถานศึกษาในทุกประเภทและทุกระดับการศึกษา ควรมีนโยบายสนับสนุนการจัดการเรียน
การสอนตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา ควบคู่กับการ
จัดทำวิจัยในชั้นเรียน เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้
และพัฒนาการเรียนการสอนของผู้สอนให้มี
ประสิทธิภาพ และนำผลงานวิจัยมาสังเคราะห์ ช่วยให้
เกิดองค์ความรู้ใหม่จากการทำงานที่ผู้บริหารสถานศึกษา
ควรให้ความสำคัญ และให้การสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง
และเป็นระบบเพื่อการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่
สมบูรณ์

เอกสารอ้างอิง

- กรกฎ นักคิม. (2553). การใช้กิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตปัญญาศึกษาในการพัฒนาคุณลักษณะ
จิตปัญญาและการเห็นคุณค่าในตนเองของนิสิตรายวิชาจิตวิทยาการศึกษา. การสัมมนาเชิงปฏิบัติการและ
นำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ เรื่อง การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนากระบวนการคิด. กรุงเทพมหานคร:
คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- กรกฎ นักคิม ภัทรวรรณ จีรพัฒน์ชนธ และวรารัตน์ ก้อนทอง. (2556). ผลการจัดการเรียนรู้จิตปัญญา
ศึกษาและการผลิตชุดวิทัศน์การจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับนิสิตแก่นำระดับปริญญาตรี คณะ
ศึกษาศาสตร์. รายงานการวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนการสอนและนวัตกรรมระดับอุดมศึกษา. กรุงเทพมหานคร:
คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- จุมพล พูลภัทรชีวิน. (2552). จิตปัญญาศึกษาและการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง (*Contemplative education and
transformative learning*). โพสต์ทูเดย์. 18 มกราคม 2552.
- จุมพล พูลภัทรชีวิน. (2553). สัมมนาสรุปปิดโครงการเพิ่มขีดความสามารถคณะครุศาสตร์ศึกษาศาสตร์สู่การเป็น
สถาบันพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาที่มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์. 2-5 พฤษภาคม 2553.
- จุฬามาศ บัตรเจริญ. (2553). การบูรณาการจิตปัญญาศึกษาในวิชาวิจัยทางพลศึกษาเพื่อสร้างเสริม
พฤติกรรมในการเรียนรู้และการทำงานร่วมกันของนิสิตอย่างมีความสุข. การสัมมนาเชิงปฏิบัติการและ
นำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ เรื่อง การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนากระบวนการคิด. กรุงเทพมหานคร:
คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- จิตตินันท์ บุญสถิตกุล. (2553). ผลของการจัดการเรียนการสอนตามแนวจิตปัญญาศึกษาที่มีต่อการพัฒนา
จริยธรรมของนิสิตระดับปริญญาตรี กรณีศึกษารายวิชาหลักการและแนะแนว. การสัมมนาเชิงปฏิบัติการและ
นำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ เรื่อง การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนากระบวนการคิด. กรุงเทพมหานคร:
คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- จิตตินันท์ บุญสถิตกุล. (2556). กิจกรรมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาแรงจูงใจในการเรียนตามแนวอินทรีย์ 5:
กรณีศึกษารายวิชาจิตวิทยาการศึกษา. รายงานการวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนการสอนและนวัตกรรม
ระดับอุดมศึกษา. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ชาติรี ฝ่ายคำตา. (2553). การพัฒนาการคิดไตร่ตรองของนิสิตครูวิทยาศาสตร์ด้วยกิจกรรมการเรียนรู้
ตามแนวคิดจิตปัญญาศึกษาในรายวิชาทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์. การสัมมนาเชิงปฏิบัติการและ
นำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ เรื่อง การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนากระบวนการคิด. กรุงเทพมหานคร:
คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ชนิสวรา เลิศอมรพงษ์. (2553). การจัดกระบวนการเรียนรู้ตามแนวจิตปัญญาศึกษาเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้
ของนิสิตสาขาการสอนคณิตศาสตร์ในรายวิชาหลักสูตรและการสอนคณิตศาสตร์. การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ
และนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ เรื่อง การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนากระบวนการคิด.
กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- ชนิสวรา เลิศอมรพงษ์ และสิริพร ทิพย์คง. (2556). การพัฒนาการเรียนรู้อย่างใคร่ครวญของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษาโดยใช้แนวคิดจิตตปัญญาศึกษาในรายวิชาการศึกษางานวิจัยทางการศึกษาคณิตศาสตร์. รายงานการวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนการสอนและนวัตกรรมระดับอุดมศึกษา. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ชลธิป สมาหิโต. (2553). การใช้แนวคิดจิตตปัญญาในการพัฒนาผู้เรียนในรายวิชาการพัฒนาสมองและสติปัญญาสำหรับเด็กปฐมวัย. การสัมมนาเชิงปฏิบัติการและนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ เรื่อง การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนากระบวนการคิด. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ทรงชัย อักษรคิด. (2553). การพัฒนาการสอนคณิตศาสตร์ของนิสิตฝึกประสบการณ์วิชาชีพศึกษาศาสตร์ที่เน้นการอภิปรายและการสะท้อนความคิด. การสัมมนาเชิงปฏิบัติการและนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ เรื่อง การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนากระบวนการคิด. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ธนา นิลชัยโกวิท และคณะ. (มปป). โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาชุดการเรียนรู้การอบรมและกระบวนการด้านจิตตปัญญาศึกษา. Retrieved from www.sph.thaissf.org/index.php.
- นันทนา ลามาศย์. (2554). การศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์. วารสารครูศาสตร์, 38(3), มีนาคม-มิถุนายน 2554.
- ประเวศ วะสี. (2550). การเรียนรู้ใหม่ไปให้พ้นวิกฤต. กรุงเทพมหานคร: ร่วมด้วยช่วยกัน.
- ประเวศ วะสี. (2551). หนังสือรวบรวมบทความการประชุมวิชาการประจำปี 2551 เรื่องจิตตปัญญาศึกษา การศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์. กรุงเทพมหานคร: โครงการศูนย์จิตตปัญญาศึกษา, มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ปิยะนันท์ หิรัณย์โลทร. (2553). การพัฒนาจิตสาธารณะของนิสิตบัณฑิตศึกษา สาขาปฐมวัยศึกษา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาในรายวิชาการศึกษาสำหรับผู้ปกครอง. การสัมมนาเชิงปฏิบัติการและนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ เรื่อง การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนากระบวนการคิด. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, หน้า 121-129.
- พรทิพย์ ไชยโส. (2553). การพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาเพื่อส่งเสริมนิสัยในการพัฒนาตนเองในการเรียน. การสัมมนาเชิงปฏิบัติการและนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ เรื่อง การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนากระบวนการคิด. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เมธินี วงศ์วานิช รัชมกการณ. (2553). การพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาเพื่อพัฒนากระบวนการทำงานกลุ่มอย่างเป็นระบบในวิชาสัมมนาสำหรับนิสิตปริญญาโท สาขาวิชาธุรกิจศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. การสัมมนาเชิงปฏิบัติการและนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ เรื่อง การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนากระบวนการคิด. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เมธินี วงศ์วานิช รัชมกการณ. (2556). การพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวทางจิตตปัญญาศึกษาโดยใช้การเรียนการสอนแบบสืบเสาะแสวงหาความรู้เป็นกลุ่มในรายวิชาบริ โภคศึกษาสำหรับครูธุรกิจและคอมพิวเตอร์ศึกษาระดับปริญญาตรี. รายงานการวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนการสอนและนวัตกรรมระดับอุดมศึกษา. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- เมธินี วงศ์วานิช รัชมกการณ. (2557). การพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวทางจิตปัญญาศึกษาเพื่อส่งเสริมผลิตด้านการคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เรณูมาศ มาอ่อน. (2553). การบูรณาการจิตปัญญาศึกษาในวิชาหลักและวิธีการสอนสู่ศึกษาในโรงเรียนเพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับการฝึกประสบการณ์วิชาชีพศึกษาศาสตร์ในนิสิตปริญญาตรีชั้นปีที่ 4 สาขาวิชาสุศึกษา. รวมบทความวิจัยจิตปัญญา: โครงการเพิ่มขีดความสามารถของคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์สู่การเป็นสถาบันพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาที่มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- วสันต์ ทองไทย. (2553). การพัฒนาความสามารถในการคิดเชิงอภิปัญญาของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษาด้วยการเขียนอนุทินการเรียนรู้. การสัมมนาเชิงปฏิบัติการและนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ เรื่อง การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนากระบวนการคิด. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- วันทนี นามสวัสดิ์ ศิริวรรณ ศรีพล และกัญญา ลินทรรัตน์ศิริกุล. (2557). ผลการใช้จิตปัญญาศึกษาเพื่อสร้างเสริมคุณลักษณะความเป็นครูสำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- วัฒนา สุวรรณไตรย์ และประยูร บุญชัย. (2552). การพัฒนารูปแบบกิจกรรมพัฒนาจริยธรรมของนักศึกษาหลักสูตรครุศาสตรบัณฑิต (หลักสูตร 5 ปี). สกลนคร: คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- ศูนย์จิตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล. (2552). จิตปัญญาศึกษาคืออะไร. นครปฐม: 21 Century.
- สนิท สัตโยภาส. (2556). การใช้กระบวนการจิตปัญญาศึกษา (Contemplative studies) หมวดวิชาศึกษาทั่วไปพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมและค่านิยมอันพึงประสงค์แก่นักศึกษาระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่. เชียงใหม่: คณะครุศาสตร์, มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
- สุชาดา นันทะไชย. (2553). พัฒนาการไคร่ครวญการกระทำด้วยตนเองของนิสิตโดยใช้กระบวนการเรียนรู้อย่างกัลยาณมิตร: กรณีศึกษาวิชาจริยธรรมสำหรับผู้บริหารทางการศึกษา. รวมบทความวิจัยจิตปัญญา: โครงการเพิ่มขีดความสามารถของคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์สู่การเป็นสถาบันพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาที่มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุดารัตน์ สารสว่าง. (2553). การใช้แนวคิดจิตปัญญาศึกษาในการพัฒนาการสอนและพัฒนาผู้เรียนในรายวิชา 152511 ทฤษฎีและหลักการบริหารการศึกษา. การสัมมนาเชิงปฏิบัติการและนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ เรื่อง การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนากระบวนการคิด. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุรัช จิวเจริญสกุล. (2553). การสอนนิสิตฝึกสอนจัดการความรู้ในการทำวิจัยในชั้นเรียนโดยใช้จิตปัญญาเป็นฐาน. รวมบทความวิจัยจิตปัญญา: โครงการเพิ่มขีดความสามารถของคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์สู่การเป็นสถาบันพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาที่มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- สุทิน เจียมประโคน. (2556). การพัฒนาคุณค่าในตนเองตามกระบวนการจิตตปัญญาศึกษาของนักศึกษา
มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์. เพชรบูรณ์: คณะครุศาสตร์, มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.
- อรพรรณ บุตรกัตัญญ. (2553). การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การเป็นครูปฐมวัย: คุณภาพการเรียนรู้
จากการสะท้อนความคิดของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษาผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่ผสานจิตตปัญญาศึกษาใน
รายวิชาการจัดประสบการณ์ทางปฐมวัยศึกษา. การสัมมนาเชิงปฏิบัติการและนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ
เรื่อง การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนากระบวนการคิด. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์,
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อรอนงค์ แจ่มผล. (2556). ผลของกระบวนการจิตตปัญญาศึกษาที่มีต่อการเรียนรู้ภายในตนของนักศึกษาที่
เรียนรายวิชาจิตวิทยาสำหรับครู. กำแพงเพชร: คณะครุศาสตร์, มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร.

